

Hoe achterhaald is de tegenstelling wetenschap versus geloof?

Ik geloof dat ik geloof

‘Waarom moet het bestaan van bovennatuurlijke zaken wetenschappelijk bewezen worden?’ vraagt schrijver Kluun zich af in het essay voor de Maand van de Spiritualiteit 2009. Daarmee blaast hij een verouderd beeld van de tegenstelling tussen wetenschap en religie nieuw leven in, betoogt Maarten Meester.

‘**D**e bewijslast voor het bestaan van iets bovennatuurlijks (of dat nu God of een andere transcendente kracht is) ligt bij de gelovigen, zeggen atheïsten. Pas dan nemen we het serieus. Waarom? Waarom is het nodig te bewijzen wat nog nooit iemand heeft kunnen bewijzen of weerleggen? Waarom zouden er sluitende, rationeel onderbouwde of wetenschappelijke bewijzen moeten komen voor iets wat rationeel niet valt te bewijzen, voor het serieus genomen zou kunnen worden? Of op zijn minst de mogelijkheid ervan opengehouden kan worden?’ (Kluun, *God is gek - de dictatuur van het atheïsme*, uitgeverij Ten Have)

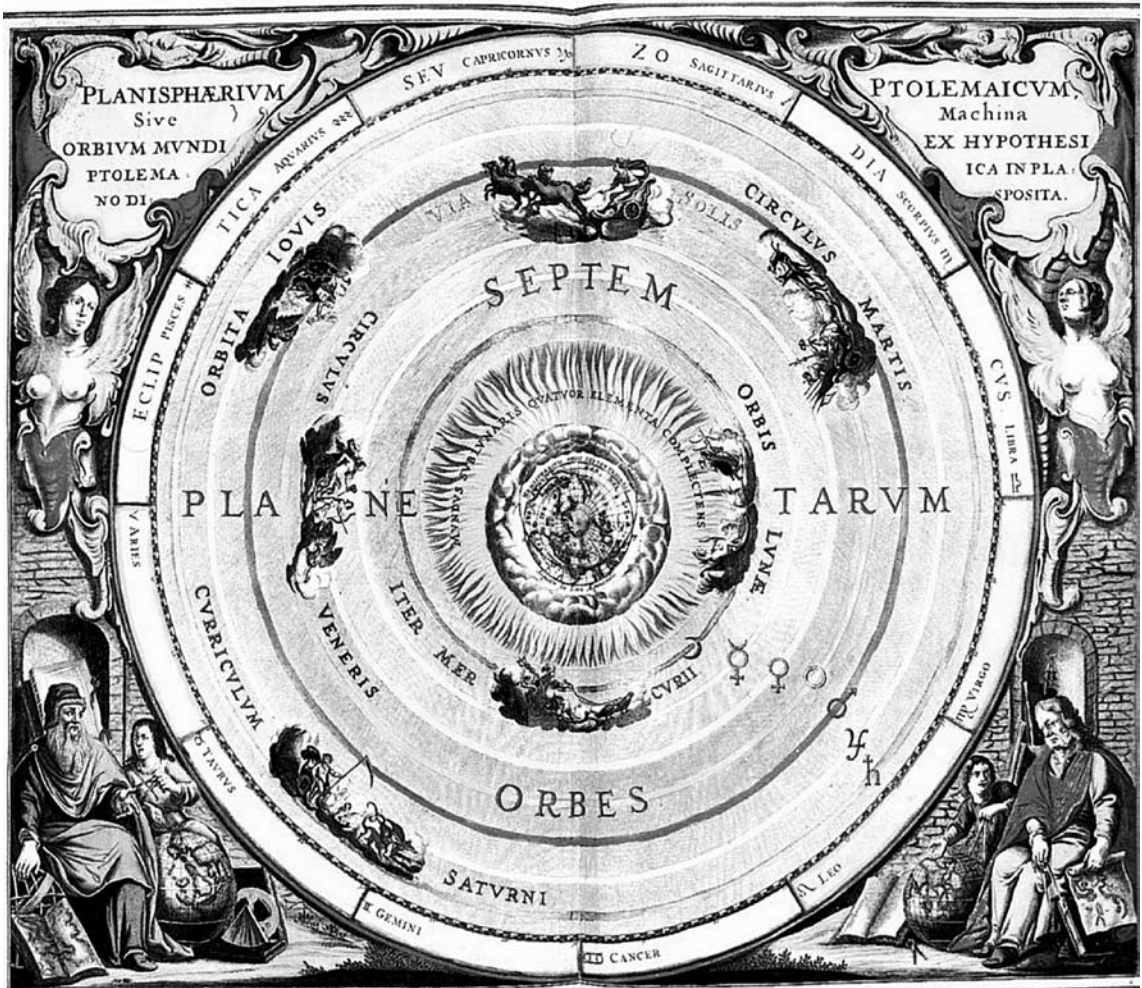
Laatst mocht ik met de schrijver Kluun debatteren over zijn essay *God is gek*.

‘Stel je voor dat wij met z’n tweeën een tocht gaan maken door een ons beiden onbekende woestijn,’ zei ik hem. ‘Ik kom met een jerrycan vol water aanzetten’. Jij reageert met: ‘Dat hoeft niet, want er staat om de twee kilometer een café.’

‘Weet je dat zeker?’ vraag ik. ‘Jij en ik zijn toch nog nooit in deze woestijn geweest?’

‘Ik kan het niet bewijzen,’ antwoord jij. ‘Maar jij kunt niet bewijzen dat die cafés er níet staan.’

Waarop ik zeg: ‘Voor de zekerheid zal ik toch water meenemen, en jij zult me waarschijnlijk dankbaar zijn.’

‘Misschien wil je met dit voorbeeld in je achterhoofd nog eens naar je essay kijken,’ ging ik verder. ‘Daarin stel je de uitspraak “er bestaat iets bovennatuurlijks” gelijk aan de uitspraak “er bestaat niets bovennatuurlijks”. Strikt genomen doe je dat op goede gronden, want beide uitspraken vallen niet te bewijzen. Maar zoals het woestijnvoorbeeld laat zien, komen ze daarmee nog niet op hetzelfde neer. In ons handelen houden we namelijk geen rekening met dingen waarvan we het bestaan niet kunnen bewijzen. We houden alleen rekening met wat aannemelijk is. Na afloop van dit debat stap ik in mijn auto en rijd ik naar huis, terwijl ik niet kan bewijzen dat er geen grote groene vogel bestaat die auto’s opeet, met chauffeur en al. Ik weet wél dat het niet aannemelijk is dat zo’n vogel bestaat, en houd er

Het Ptolemaïsche wereldbeeld volgens Andreas Cellarius, *Harmonia Macrocosmica*, 1660, Amsterdam.

daarom geen rekening mee. Waarom zouden we opeens wel rekening houden met wat niet aannemelijk is als het om het bestaan van iets bovennatuurlijks gaat?’

Uiteraard was Kluun het niet met me eens. Hij vond juist dat ik inconsequent handel. Ik hou van mijn vrouw, terwijl ik niet kan bewijzen dat liefde bestaat. Waarom moet het bestaan van iets bovennatuurlijks dan opeens wel bewezen worden? Ik bracht daartegenin dat mijn vrouw en ik inderdaad niet kunnen bewijzen dat liefde bestaat, maar wel door concrete daden die ik tijdens dat debat niet en detail kon bespreken voor elkaar aannemelijk maken dat we van elkaar houden. Enzovoorts.

Het gaat me er niet om hier alsnog het debat te winnen. Volgens mij had ik dat toch al gewonnen, zoals Kluun ongetwijfeld en met evenveel redenen zal vinden dat hij de winnaar is. Hier wil ik het hebben over iets wat onder dat debat lag: de gedachte dat wetenschap en geloof in het bovennatuurlijke elkaar uitsluiten. Een gedachte die niet alleen KLUUN aanhangt maar die volgens mij zeer wijdverbreid is. Of je kunt iets bewijzen, en dan valt het onder wetenschap. Of je kunt het

niet bewijzen, en dan valt het onder geloof, bijgeloof, spiritualiteit, magie of hoe je het ook wilt noemen.

Ik wil laten zien dat dit beeld een simplificatie is. Ik zal daar uit ruimtegebrek mijn eigen simplificatie

---

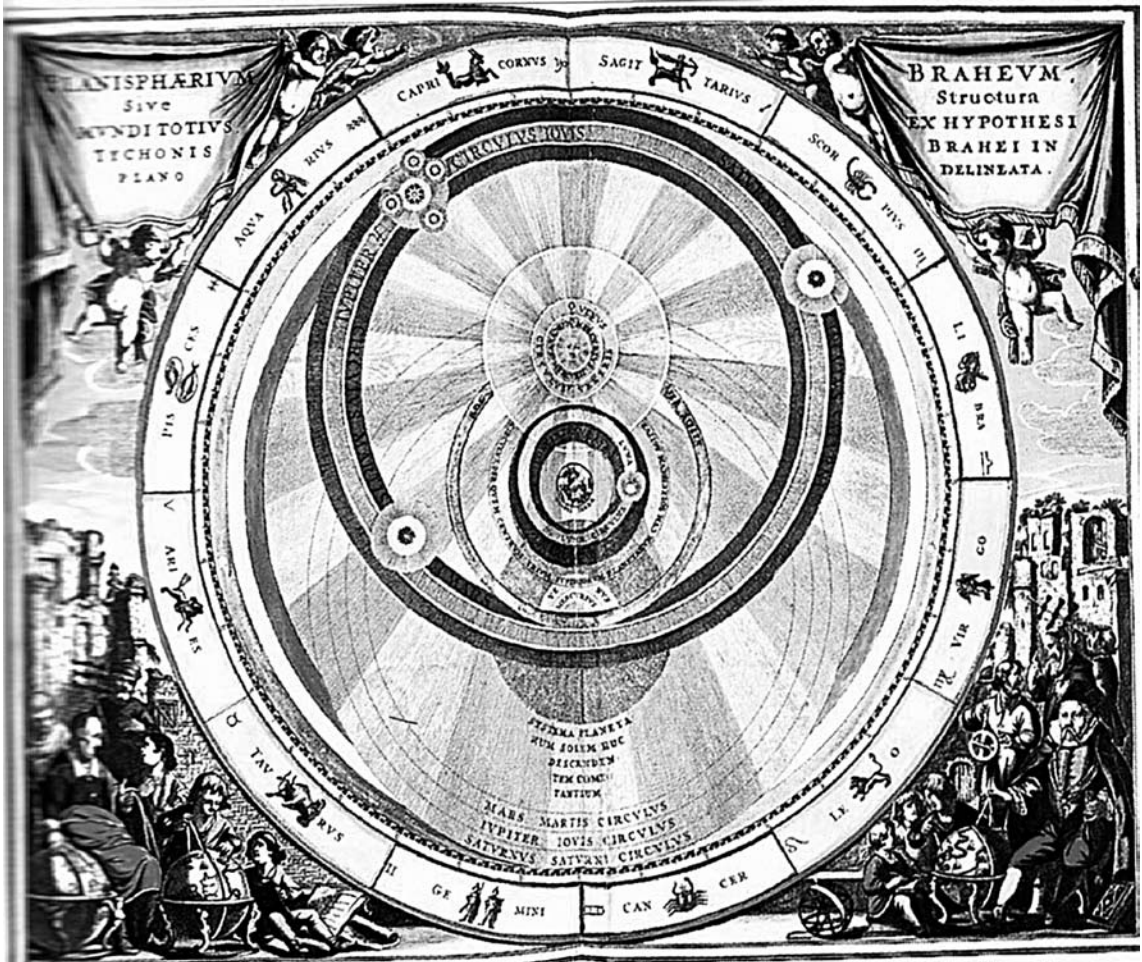
Het heeft er alle schijn van dat Copernicus in de zon een godheid zag die een plaats in het centrum van de kosmos verdiende.

---

tegenover zetten: ik probeer aan de hand van drie copernicaanse wendingen aannemelijk te maken dat de tegenstelling wetenschap-geloof achterhaald is.

De eerste copernicaanse wending

Had de zestiende-eeuwse geleerde Nicolaus Copernicus bewezen dat niet de hemel beweegt, maar dat de aarde in 24 uur om haar eigen as draait? En dat niet de aarde maar de zon min of meer het middelpunt van de kosmos vormt? ‘Het is eerlijk gezegd volstrekt onduidelijk waarom Copernicus zich op dit in zijn tijd toch wat buitenissige sterrenkundige model gebaseerd heeft,’ schrijft Rienk Vermij van het Instituut voor Geschiedenis en Grondslagen van de Natuurwetenschappen in zijn *Kleine geschiedenis van de wetenschap*. ‘Het is namelijk niet zo dat de sterrenkunde van Ptolemaeus [de vader van het tot Copernicus heersende model, waarin de aarde min of meer in

het middelpunt van het heelal stond, MM] niet meer voldeed, of dat Copernicus met zijn eigen model resultaten behaalde die beter waren dan die van de klassieken. De waarnemingen van die tijd waren te onnauwkeurig om op grond hiervan een voorkeur uit te spreken. Vermij zoekt een verklaring in wat later 'wiskundige elegantie' is gaan heten: Copernicus model was simpeler en fraaier dan dat van Ptolemaeus. Maar dan nog vindt hij dat geen afdoende antwoord, want wiskundige elegantie stond in Copernicus tijd niet hoog aangeschreven. Chunglin Kwa, docent wetenschapsdynamica aan de Universiteit van Amsterdam, komt met een andere verklaring. 'Nicolaus Copernicus, hoewel zelf ook wiskundige, heeft hogere bedoelingen gehad met zijn heliocentrische systeem. In *De Revolutionibus* prees hij Hermes Trismegistus

Tycho Brahe (1546-1601) probeerde het Ptolemeische wereldbeeld te verenigen met het Copernicaanse wereldbeeld, *Harmonia Macrocosmica*, 1660, Andreas Cellarius, Amsterdam.

in diens hoedanigheid van zonnepriester. Het heeft er alle schijn van dat Copernicus, die een ambt bekleedde in de Rooms-Katholieke kerk, in de zon een godheid zag die een plaats in het centrum van de kosmos verdiende.' Kwa plaatst zich daarmee in de traditie van de Britse historica Frances Yates, die in *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition* heeft laten zien hoe belangrijk de herontdekking van de hermetische teksten is geweest voor de wetenschappelijke revolutie. Bekend is ook hoe Newton zich door zijn geloof heeft laten inspireren.

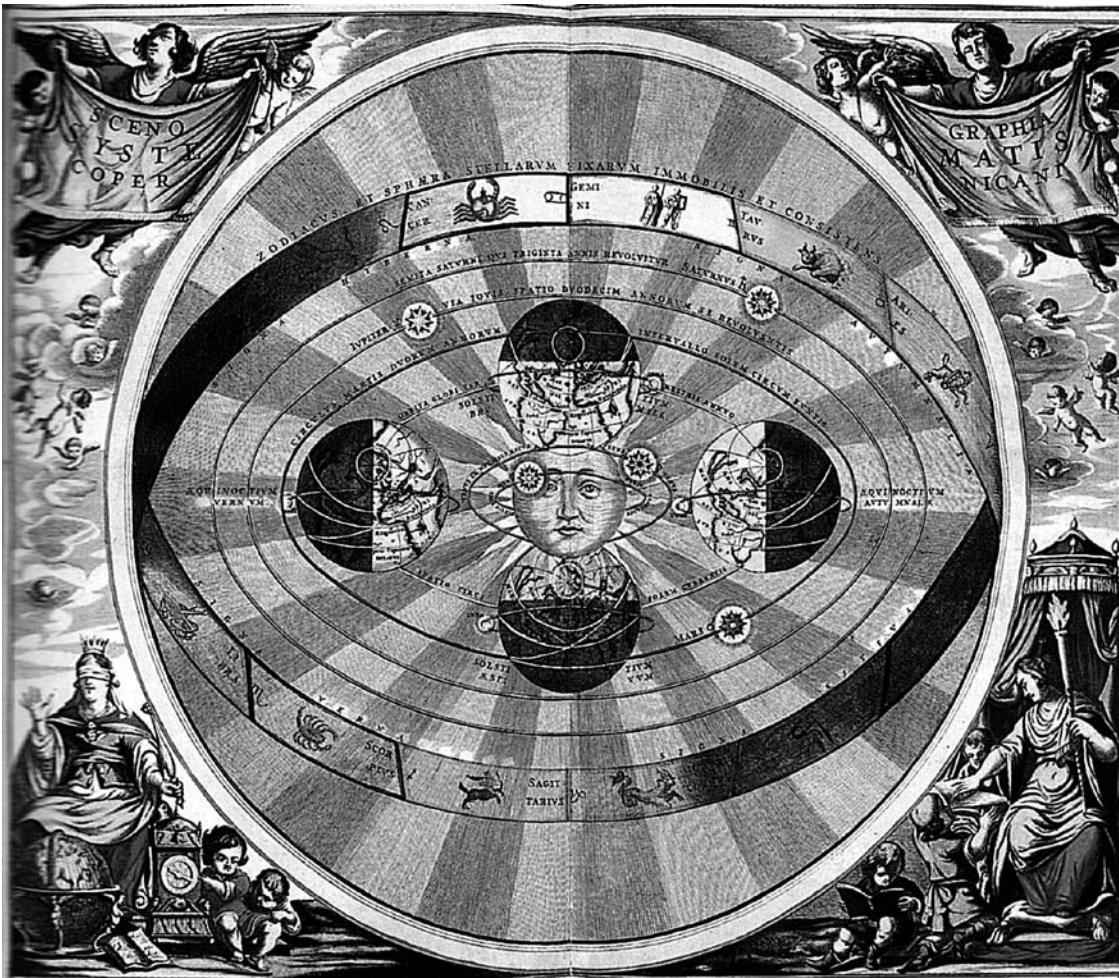
De tweede copernicaanse wending

Zoals Copernicus brak met het voorafgaande model van Ptolemaeus, zo rekende de achttiende-eeuws filosoof Immanuel Kant af met het empirisme en het rationalisme. Voor de empiristen was de menselijke geest een tabula rasa, een schone lei. Een lei die beschreven wordt door de zintuiglijke prikkels die binnenkomen in het bewustzijn dat de wereld om zich heen ziet, ruikt, voelt, hoort en proeft. De rationalisten gaan juist uit van aangeboren begrippen die de mens al bij de geboorte in zijn bewustzijn heeft. Maar zowel rationalisten als empiristen nemen aan dat de kennis zich richt naar het object.

Kant draaide dit om: het object zoals zich dat aan ons voordoet (het ding an sich) richt zich naar ons kenvermogen. De filosoof trok hier nog niet de conclusie uit dat onze kennis geen relatie hoeft te hebben met de werkelijkheid. Maar het moge duidelijk zijn dat Kants copernicaanse wending – hij gebruikte zelf deze term – als je die radicaal doordenkt van 'bewijzen' een hachelijke zaak maakt. Hoe het object werkelijk is, weten wij niet. Wij kennen het slechts zoals het zich aan ons voordoet.

Latere wetenschappers trokken dit wel door. Een hedendaagse wetenschapper zal ook niet zeggen dat hij iets bewezen heeft; hij maakt slechts iets aannemelijk en zet zijn onderzoek zo op dat zijn collega's de uitkomsten ervan zo snel mogelijk kunnen corrigeren.

Wat wij kunnen kennen, hangt ook af van onze mentaliteit, betoogt de Duitse socioloog Norbert Elias in *Het Civilisatieproces*. Opvallend genoeg neemt hij als voorbeeld de eerste copernicaanse wending: 'Vaak wordt deze overgang alleen maar voorgesteld als een herziening en een toename van de kennis van de bewegingen der hemellichamen.' Maar vooral ook was nodig een 'groter vermogen van de mensen om in het denken van zichzelf afstand te nemen'. Om de aarde waarop hij leefde niet langer als het middelpunt van het heelal te zien, moest de mens de discipline kunnen opbrengen om zichzelf niet langer meer als het middelpunt van het heelal te zien.

De derde copernicaanse wending

En docent aan een lerarenopleiding vertelde me hoe een van zijn studenten de vier seizoenen uitlegde: met een zaklamp liep die om een stoel heen die de aarde voorstelde. De medestudenten vonden het zeer verhelderend. Slechts één kritische geest vroeg: ‘Draait de aarde niet juist om de zon?’

Zo blijkt hoe de kennis zich naar de presentatie daarvan richt, in plaats van dat de presentatie zich naar de kennis richt. Dat komt niet alleen in het onderwijs voor. De mantra ‘Uit Onderzoek Blijkt’ is het ultieme voorbeeld van wat ik de derde copernicaanse wending noem. Wetenschappers zijn vaak jaren bezig met een onderzoek,

Het Copernicaanse wereldbeeld volgens Andreas Cellarius, *Harmonia Macrocosmica*, 1660, Amsterdam.

waarvan ze verslag doen in lange artikelen of in boeken. Vervolgens vat de publiciteitsmedewerker van hun universiteit dat samen in een persbericht van een paar honderd woorden. Als journalisten dat persbericht al oppikken, maken ze er in de regel een nog korter artikeltje van. Als de leek dat al leest, blijft vaak niet meer hangen dan de woorden 'Uit onderzoek blijkt dat...' Wat hem niet belet deze mantra als joker in te zetten bij discussies: 'Je mag dan zelf wel denken dat je baat hebt bij reiki, maar uit onderzoek blijkt dat veel alternatieve therapieën niet meer effect hebben dan een placebo.' Einde discussie, tenzij iemand een onderzoek paraat heeft dat het tegendeel beweert. Een wetenschappelijk onderzoek krijgt zo in de praktijk dezelfde status als een dogma.

Ik geloof dat ik geloof

Ik hoop met de drie copernicaanse wendingen het beeld van wetenschap als het onverbiddelijke andere van geloof te hebben genuanceerd. Toch wil ik hier niet stoppen. Waarom? Omdat het dan net zou zijn alsof de wetenschap wél en het geloof níet veranderd is? Nee, want dan zou ik die twee weer tegenover elkaar zetten. En toch voel ik me verplicht iets over het geloof te zeggen, alleen al omdat het onterecht zou zijn de 'wetenschap' drie copernicaanse wendingen te laten ondergaan en 'het geloof' het geloof te laten.

Misschien kan ik het beste beginnen met de mooie uitspraak 'ik geloof dat ik geloof' van Gianni Vattimo. De Italiaanse filosoof hoorde die opeens uit zijn eigen mond komen toen zijn oude hoogleraar hem vroeg of hij nog altijd in God geloofde. Later, nog napeinzend over

die uitspraak, zag Vattimo in dat die voorbeeldig was, voorbeeldig in de zin van kenmerkend voor een bepaalde geesteshouding, die van de filosoof in de postmoderne samenleving.

Een wetenschappelijk onderzoek krijgt in de praktijk dezelfde status als een dogma.

Een houding waarin geloof in God altijd vergezeld gaat van een grote onzekerheid. Toch denkt Vattimo niet dat dit geloof achterhaald is, dat je alleen nog tegen beter weten in kunt geloven. Integendeel: juist atheïsten lopen volgens hem achter de feiten aan: 'Moderne filosofen lijken in meerderheid ongodsdienstig of antigodsdienstig te zijn uit traagheid, en niet om zwaarwegende theoretische redenen. Want die redenen zijn, in de moderne wereld, ontleend aan de metafysica van het positivisme of historisme.' Met andere woorden: wie God verwerpt

omdat zijn bestaan niet te bewijzen valt, hangt een verouderde opvatting van wetenschap aan. Daarmee zijn we weer terug bij het debat tussen KLUUN en mij waarmee ik dit artikel begon. Wat had Vattimo geantwoord op mijn vraag waarom we wel rekening houden met het bestaan van God, ook al is dat niet aannemelijk, en niet met het bestaan van een grote, groene vogel die auto's opeet, met chauffeur en al, ook al is dat net zo onaannemelijk?

Misschien had hij op de traditie gewezen. Had hij gezegd: 'Anders dan God speelt die grote groene, auto-etende vogel geen rol in onze cultuur, en daarom hoeven we er geen rekening mee te houden.' Daarna had hij er misschien, zoals hij dat doet in zijn boek *Het woord is geest geworden*, in navolging van de geestelijke en mysticus Joachim van Fiore (1135-1202) op gewezen dat de openbaring niet voor eens en altijd is gegeven, maar zich ontvouwt in de geschiedenis. Voor Joachim in drie tijdperken die samenvallen met de drie personen van de Drie-eenheid. In het eerste tijdperk, dat van de Vader en het Oude Testament, leefden we onder de wet, in slavernij. In het tweede, dat van de Zoon en het Nieuwe Testament, leefden we onder de genade, we waren kinderlijk dienstbaar. In het derde, dat van de Geest, zullen we in de 'volmaakte staat van genade' leven, we zullen handelen uit vrijheid. Vattimo had dit laatste tijdperk, dat nog moet aanbreken, verbonden met het einde van de metafysica, met wat Nietzsche zo goed heeft samengevat als de dood van God. God als de laatste grond van het Zijn is dood, en dat maakt het mogelijk nieuwe beelden van Hem te scheppen. Juist die dood van God maakt het mogelijk nieuwe manieren te vinden om in Hem te geloven. Wie nu gelooft te geloven doet dat niet omdat dat van de paus moet, van de ouderling of van de Bijbel, had Vattimo misschien gezegd. 'Want nogmaals: het derde tijdperk is het tijdperk van de geest, dus niet van de letter.'

En wat had ik geantwoord? Misschien had ik er niet veel meer tegen in kunnen brengen dan dit: 'En toch geloof ik dat ik niet geloof.' ♦